

УДК 94:[323.1:325.36](470-44:477)"1914/1918"

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2025.59.13718>

“УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ” В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ ТА СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Тамара ПОЛЕЩУК

Львівський національний університет імені Івана Франка,

кафедра історії Центральної та Східної Європи

вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

e-mail: tpol@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8802-0633>

У статті проаналізовано ставлення органів влади й освіченого суспільства Російської імперії до “українського питання” напередодні Першої світової війни. Наголошено, що революційні події 1905 р. змусили російську владу піти на певні поступки національним рухам загалом й українському зокрема. У I та II Державних думах (1906–1907) українські фракції сформулювали вимоги національно-культурної автономії України в рамках реформованої Росії, домагалися допуску української мови в навчальний процес. Нове виборче законодавство не дозволило створити у III (1907–1912) та IV Державних думах (1912–1917) українські фракції, але інтереси українців тією чи іншою мірою представляли загальноросійські опозиційні сили – конституційні демократи, трудовики та соціал-демократи. Однак, навіть такі помірковані вимоги українства, як спроби ухвалити закон про початкову освіту українською мовою та запровадити українську мову в місцеве судочинство, були відхилені. Підкреслено, що в пореволюційні роки політика влади, ставлення консервативно-монархічних і націоналістичних кіл до “українського питання” не змінилися, вони сповідували принцип збереження “єдиної та неподільної” Росії, українців сприймали як частину російської нації, а їхні національні прагнення трактували як небезпечні для єдності імперії. Привернуто увагу до російських ліберально-поміркованих кіл політикуму та інтелектуального середовища, які не заперечували права українців на культурно-національну автономію, виступали за вільний розвиток української мови і культури, але в рамках “спільноросійської”. Представники української громадськості (Михайло Грушевський, Олександр Лотоцький, Сергій Єфремов, Симон Петлюра та інші) вели гострі дискусії з різними суспільними середовищами щодо національно-культурних прав багатомільйонного народу, науковими аргументами доводили окремішність українців як окремої від росіян нації, їхнє право на державність.

Ключові слова: Російська імперія, “українське питання”, українсько-російські відносини, російська суспільно-політична думка, українська культура, “спільноросійська” (“общерусская”) культура.

Постановка проблеми. У революційних подіях, що розпочалися в Російській імперії 1905 р., національні рухи були чи не найпотужнішим чинником, своєрідною “весною народів”. Маніфест 17 жовтня 1905 р. легалізував і загальноросійські, і національні політичні партії. Їх оформлення розпочалося ще на зламі століть. Першість належала угрупованням соціалістичного, революційного спрямування: у 1898–1903 роках виникла Російська соціал-демократична робітничка партія (РСДРП), у 1901–1902 роках – партія соціалістів-революціонерів. Реформістські, помірковано-ліберальні кола оформилися в Партію народної свободи (конституційні демократи, кадети) та “Союз 17 октября” (октябристи), а консервативно-монархічні сили об’єдналися в кілька партій, провідною серед яких був “Союз русского народа”. Створена у 1900 р. Революційна українська партія (РУП), що проголосила своїм національним ідеалом боротьбу за самостійну Україну, у ході революції розпалася на декілька течій. Ідея незалежності України збереглася лише в програмі Народної партії Миколи Міхновського. З РУПу постала й Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), що притримувалася в національному питанні вимог автономії України та перетворення Росії на демократичну федерацію. Тут її позиція збігалася з Українською радикально-демократичною партією (УРДП), навколо програми якої об’єдналися національно-демократичні сили. Інша соціал-демократична партія – УСДС (Спілка) – не надавала вагомої ваги національному питанню, вважаючи, що лише соціальна революція здатна забезпечити справжнє національне визволення українців, що зближувало її з поглядами російських

соціал-демократів. Однак, українські партії не стали масовими в ході революції. За таких умов в українських містах створювався сприятливий ґрунт для дії загальноросійських політичних сил, а село значною частиною залишалося поза політичним життям¹.

Політизації національних рухів посприяла діяльність I та II Державних дум (1906–1907 роках), в яких роль парламентської більшості відігравала партія конституційних демократів. У I Думі було організовано українську фракцію на чолі з чернігівським адвокатом Іллею Шрагом – Українську думську громаду, що об'єднала 45 депутатів і тісно взаємодіяла з петербурзькою громадою Української радикально-демократичної партії (УДРП). За короткий термін свого існування (близько двох місяців) члени української фракції працювали над Декларацією про автономію України, готували законопроекти про мову в школі та національні права, брали участь в обговоренні всіх законопроектів, поданих до Думи іншими фракціями. У II Думі теж діяла українська фракція – Українська трудова громада у складі 47 осіб. Фракція розширила Декларацію про автономію України, розробила ряд важливих доповнень до внесеного в Думу законопроекту про народну освіту, зокрема, домагалась негайного заснування курсів української мови, літератури та історії для народних вчителів, вивчення української мови як окремого предмету в учительських семінаріях, створення кафедр української мови, літератури та історії у Київському, Харківському та Одеському університетах тощо².

Вагому роль у діяльності українських думських фракцій відіграв Михайло Грушевський, який з початком революційних подій 1905 р. оселився в Петербурзі, став одним із організаторів щомісячника “Украинский вестник”, активно співпрацював з українськими думськими фракціями, написав сотні газетних і журнальних статей. Історик також опублікував декілька тематичних брошур із “українського питання”, вважаючи його “одним із найважливіших і жагучих питань, одним із найграндіозніших і вдячних завдань, які має розв'язати Росія”. М. Грушевський наголошував на тому, що Росія не зможе стати на шлях демократичного розвитку без розкріпачення усіх поневолених нею народів, зокрема, й українського. Задоволення національно-культурних потреб українців у Росії – це першочергове завдання і російського уряду, і передової російської інтелігенції³. Шлях до розв'язання “українського питання” в Росії М. Грушевський вбачав у повному скасуванні урядових заборон щодо української мови й культури, добровільній відмові як влади, так й інтелігенції дивитися на українців лише як на службовий будівельний матеріал “для культури і громадськості великоросійської”⁴.

Мета наукової розвідки – на основі джерельної й наукової літератури охарактеризувати ставлення правлячих кіл та освіченого суспільства Російської імперії до актуальних питань українського національного руху напередодні Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Вибори до III Думи, проведені восени 1907 р. за новим виборчим законом від 3 червня 1907 р., зумовили якісно інший соціальний, партійний та національний її склад. Зокрема, конституційні демократи втратили провідне становище, яке займали у двох перших Думах, отримавши тільки 54 мандати. Нову більшість складала фракція октябристів (понад 150 депутатів), яка разом із фракцією націоналістів розділила роль правого центру і стала опорою уряду прем'єр-міністра Петра Столипіна. На відміну від попередніх скликань, у III Думі окремої української фракції не було створено, тому українські інтереси тією чи іншою мірою представляли опозиційні сили – конституційні демократи, трудовики та соціал-демократи.

¹ Андреас Каппелер, *Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад*, з німецької переклала Христина Назаркевич. (Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005), 253–267; Владислав Верстюк, Віктор Горобець, Олексій Толочко, *Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси у 3-х т.*, відп. ред. Валерій Смолій. (Київ: Наукова думка, 2004). Т. 3. Українські проекти в Російській імперії, 377–396.

² Олександр Лотоцький, *Сторінки минулого. Ч. 3.* (Варшава: Видавництво НТШ у Львові, 1934), 5–28, 41–56; Владимир Шемет, Украинская парламентская фракция, “Украинский вестник” 2 (1906): 133–134. Докладніше див: Олександр Коник, *Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917 рр.)*, дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. (Дніпропетровськ, 2013), 305–329; Володимир Милько, *Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906–1917)*. (Київ: Інститут історії України НАН України, 2016), 192–204.

³ Михайл Грушевський, *Украинство в России, его запросы и нужды* (Глава из “Очерка истории украинского народа”). (С-Петербург: Типография Т-ва “Общественная Польза”, 1906), III–V.

⁴ Михайл Грушевський, *Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки.* (С-Петербург: Типография Т-ва “Общественная Польза”, 1907), 2, 12–14, 41. Докладніше див.: Панькова Світлана, *Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця XIX – початку XX століття*, дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. (Київ, 2018); Ігор Ткаченко, “Видавнична діяльність М. Грушевського в Києві 1907–1914 рр. як складова грушевськознавства: епістолярно-публіцистичний аспект”, *Український історичний журнал* 5 (2021): 23–33.

Одним із найважливіших питань, актуальних для українського руху, стало обговорення в III Думі можливості запровадження україномовної освіти в початковій школі. 29 березня 1908 р. 37 депутатів Думи різних фракцій запропонували проєкт основних положень про мову викладання в початкових школах із “малоросійським населенням”. У ньому пропонувалося запровадити викладання рідною мовою з 1908–1909 навчального року за обов’язкового вивчення російської мови як державної й використання в навчальному процесі “настанов, пристосованих до понять і умов життя та побуту місцевого населення”. Усі рішення, неузгоджені з цими положеннями, мали бути скасовані. У пояснювальній записці до законопроєкту наводилися показники всеросійського перепису щодо низького рівня грамотності населення українських губерній. Головною причиною занепаду освіти серед місцевого населення називалася відірваність шкіл від народу: “Освіта народу не тією мові, якою він думає, відчуває і говорить, і якою безпосередньо відображається все його духовне життя, не може бути міцною”⁵.

Попри переконливі аргументи депутатів, законопроєкт про запровадження української мови до початкової школи відхилили. У висновку міністр народної освіти О. Шварц стверджував, що великороси, малороси та білоруси є “частинами одного й того ж російського народу”. Те, що частина інтелігенції прагне до визнання малоросів окремим “українським народом” і відносить їх до “іногородців”, не має під собою жодних історичних підстав, вважав автор записки. Що ж до малоросійської, або “української” мови, то це лише “одне з наріч російської мови”, а намагання українофілів створити літературну “українську” мову не мають “жодних початків життєвості”, особливо для школи. Ба більше, погляди на малоросів як на окремий народ мають “австро-польське підґрунтя”, – підводив підсумок автор записки⁶.

Питання про національну школу знову постало за два з половиною роки – при обговоренні проєкту про початкову освіту у жовтні 1910 р. Київський професор кадет Іван Лучицький у своїй промові навів низку аргументів на користь необхідності української мови у школі. Звертаючись до депутатів, Лучицький заявив, що стосовно української мови він поділяє “думку Академії наук, що визнала українську мову самостійною мовою і визнала факт існування малоросійської літератури... Я повинен сказати, що малороси з цього боку не тільки можуть прохати, але і мають безумовне право на визнання їхньої школи, школи, яка повинна виховувати малоросів їхньою мовою, при вивченні російської мови як особливого предмета”⁷. Поправку І. Лучицького про надання українському народу права на освіту рідною мовою було відхилено. Дещо раніше, у грудні 1909 р., під час дебатів про застосування рідної мови в місцевому суді, депутати не підтримали пропозиції І. Лучицького та трудовика Андрія Булата про запровадження української мови в місцеве судочинство⁸.

Як засвідчили обговорення в III Думі, найпослідовнішими опонентами достатньо поміркованих вимог українства були російські консервативно-монархічні кола, представлені “Союзом русского народа” (СРН), низкою дрібніших партій та організацій. У пореволюційні роки політично та

⁵ “Супровідний лист секретаря Державної думи І. П. Созоновича до міністра народної освіти О. М. Шварца та проєкт “Основних положень щодо запровадження навчання рідною мовою в початковій школі у місцевостях з українським населенням, внесений 37-ма депутатами”, 8. 03. 1908 р.”, *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів*, відп. ред. Геннадій Борjak. (Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013), 430–437.

⁶ “Супровідний лист і висновок міністра народної освіти О. М. Шварца про відхилення законодавчої ініціативи 37-ми депутатів Державної думи щодо запровадження навчання українською мовою у початковій школі, 29.04. 1908 р.”, *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)*, 438–447.

⁷ “Виступ І. В. Лучицького в Державній думі про право українців навчати дітей рідною мовою з аргументованою критикою статті 19 законопроєкту про шкільну освіту, 10. 11. 1910”, *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)*, 462–469.

⁸ Докладніше див.: Владимир Садовский, “Украинский вопрос в третьей Думе”, *Украинская жизнь* 5 (1912): 17–27; Лілія Щербін, *Українське питання в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії (1905–1918 рр.)*. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010), 64–67. У III Думі розглядалася ще низка законопроєктів, важливих для українських інтересів. Так, у травні 1910 р. Державна дума підтримала урядовий законопроєкт про запровадження земства в 6 західних губерніях (Вітебська, Мінська, Могильовська, Київська, Волинська і Подільська), встановивши поділ виборців на національні курії – польську і російську. Після тривалого обговорення 23 червня 1912 р. Державна дума ухвалила закон “Про відокремлення зі складу Царства Польського східних частин Люблінської й Седлецької губерній з утворенням із них особливої Холмської губернії”. На її території запроваджувалося загальноросійське адміністративне управління, в установах і школах заборонялося спілкуватися польською мовою. Те, що на території губернії проживали також українці та білоруси, до уваги не брали (О. Белоусенко, *Украинские моменты в Холмском вопросе*, *Украинская жизнь* 3 (1912): 10–23; Володимир Милько, *Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906–1917)*. (Київ: Інститут історії України НАН України, 2016), 210–212).

організаційно оформився й російський ідеологічний націоналізм, для якого український рух став однією з найбільших загроз. Навесні 1908 р. з ініціативи лідера київського відділення СРН професора Дмитра Піхна засновано Київський клуб російських націоналістів (ККРН) під головуванням професора Василя Чернова (з 1912 р. – журналіста Анатолія Савенка). Український рух, згідно зі статуту ККРН, вважався шкідливим і безпідставним, а головною метою культурної та ідеологічної діяльності ставилася боротьба “з польським натиском і з українофільством силами самої України”. Друкований орган організації – газета “Киевлянин” (особливо під редакторством Василя Шульгіна) – стала рупором цієї боротьби⁹.

Вагому роль члени ККРН відіграли в підготовці циркуляру Міністерства внутрішніх справ від 20 січня 1910 р., підписаному П. Столипіним. У циркулярі губернаторам наказано не допускати реєстрації “інородницьких”, зокрема, українських національно-культурницьких організацій, що “мають на меті об’єднання інородницьких елементів на ґрунті виключно національних інтересів”¹⁰. Фактично Столипін підписав циркуляр, який уперше у державній практиці Російської імперії спростовував офіційну доктрину про “триєдиний російський народ”, “вилучивши” з його складу українців (малоросів), чим надав їм формальне право заявити про свої національні потреби як окремого етносу імперії. Однак, як стало зрозуміло незабаром, віднесення українців у циркулярі від 20 січня 1910 р. до “інородців” було лише “бюрократичною помилкою”¹¹. Тому Євген Чикаленко і занотував у своєму “Щоденнику” 19 лютого 1910 р., що “цей циркуляр буквально оглушив усіх”, що “все київське українське громадянство прийшло “в уныние””¹². Одним із найдошкульніших для українського руху наслідком указу було закриття “назавжди” 8 квітня 1910 р. потужної та впливової київської “Просвіти”¹³.

Члени ККРН А. Савенко, Т. Флоринський, А. Стороженко, В. Шульгін мали безпосереднє відношення до появи не тільки столипінського циркуляру 1910 р., а й до низки циркулярів по лінії МВС у 1911–1914 рр. щодо “українсько-мазепинського руху”, який, на їхню думку, загрожував єдності російського народу¹⁴. Один із членів ККРН цензор Сергій Щоголев опублікував працю, що стала маніфестом усіх антиукраїнських сил в Росії – “Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма”. У великому за обсягом тексті (588 сторінок) автор, лікар за фахом, розмірковував і про походження “малорусского наречия”, і про різні види “южнорусского сепаратизма”, і про роль поляків, австрійців та інших антиросійських сил у виникненні українського руху. У розвитку україномовної літератури, періодичної преси, шкільних підручниках і посібниках українською мовою С. Щоголев побачив реальну загрозу, спрямовану на те, щоб послабити єдність “російського народу”. Публіцист закликав російську громадськість “вступити в ідейну боротьбу з українством”, а владу – застосувати проти українського руху відповідні обмежувальні заходи¹⁵. У рецензії на книгу С. Щоголева український літературознавець Сергій Єфремов назвав її “брехливим доносом”, що складається з “наклепу, фантастичних домислів і прямої брехні”¹⁶. Водночас влада,

⁹ Докладніше див.: Володимир Любченко, “Теоретична та практична діяльність російських націоналістичних організацій в Україні (1908–1914 рр.)”, *Український історичний журнал* 2 (1996): 55–65; Ольга Мартинюк, “Дебати між Київським клубом російських націоналістів і Товариством українських поступовців навколо малоросійського питання”, *Сторінки історії: збірник наукових праць* 32 (2011): 94–107; Ольга Мартинюк, *Російський націоналізм як соціально-політичний феномен у виборчому процесі Правобережної України (1906–1912 рр.)*, дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. (Київ, 2016).

¹⁰ “Циркуляр міністра внутрішніх справ П. А. Столипіна губернаторам про заборону реєстрації “інородческих обществ”, передусім українських й єврейських, що створюються з метою розвитку “національно-політичного самосознання”, а також про перевірку діяльності вже існуючих іноетнічних культурно-просвітніх товариств, 20. 01. 1910”, *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)*, 457.

¹¹ Однак відомий український історик Олександр Реєнт бачить у цьому указі не тільки “бюрократичну помилку”: Олександр Реєнт, “Політика державної влади Російської імперії з “українського питання” напередодні Першої світової війни”, *Історико-політичні студії* 2 (2014): 7.

¹² Євген Чикаленко, *Щоденник (1907–1917)*. (Київ: Темпора, 2011), 95.

¹³ Чикаленко, *Щоденник (1907–1917)*, 100–101.

¹⁴ Реєнт, “Політика державної влади Російської імперії з “українського питання” напередодні Першої світової війни”, 8–10.

¹⁵ Сергей Щёголев, *Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма*. (Київ: Тип. И. Н. Кушнерев и Ко, 1912), 555–570.

¹⁶ Сергей Ефремов, “Благородный осведомитель”, *Украинская жизнь* 2 (1913. №2): 85–98. Не менш негативні оцінки щодо книги С. Щоголева читаємо у відомого українського інтелектуала Івана Дзюби: Іван Дзюба, *Нагітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ*. (Київ: Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2011), 432–436.

частина російського суспільства із захопленням зустріли працю С. Щоголева, називаючи її справжньою “енциклопедією українства”. Тому не дивно, що до революції 1917 р. книга витримала чотири видання, автор також опублікував її коротку версію, що, напевне, більше надавалася для антиукраїнської пропаганди¹⁷.

Якщо влада, консервативно-монархічні та націоналістичні кола сповідували принцип збереження “єдиної та неподільної” Росії, фундамент якої базувався на “триєдиній російській нації”, то ліберально-поміркована партія кадетів, частина інтелектуального середовища визнавали право українців на національно-культурну автономію. Формула національної автономії України і перетворення російської держави на федеративній основі – ідеї, які були визначальні й для українського національно-демократичного руху, що з 1908 р. консолідувався навколо Товариства українських поступовців (ТУП). Тому українські представники співпрацювали з партією конституційних демократів у III Думі, про що йшлося вище.

Однак, ця співпраця була затьмарена публічною дискусією з національного питання, що розгорілася у 1911–1912 роках на сторінках впливового суспільно-політичного видання “Русская мысль”, редактором якого був Петро Струве. Відомий вчений та публіцист, чільний представник партії конституційних демократів, пройшов складну ідейну еволюцію – від захоплення ідеями марксизму та європейського лібералізму до захисту імперського статусу Росії¹⁸. У статті “На разные темы. Что же такое Россия? (по поводу статьи В. Е. Жаботинского)” П. Струве стверджував, що сприймає Росію як “національно-російську державу”, розуміючи під росіянами великоросів, малоросів і білорусів. Цю “триєдність” П. Струве й оголошував “російською нацією”, бачачи в ній “зростаючу національну силу, націю, що творилася (nation in making)”. Хоча він і заперечував ототожнення термінів “російський” і “великоруський”, але відводив “великоруський” культурі й мові домінуючу роль у творенні російської нації. Українську та білоруську культури він розглядав як локальні варіанти цієї культури, що мають вторинне, обласне значення. У розвитку місцевих мов, зокрема, й української, П. Струве бачив марне витрачання психічних сил народу, розбазарювання засобів, які могли б піти на піднесення “спільноросійської” культури¹⁹.

У дискусію з П. Струве вступив відомий правник і публіцист Богдан Кістяківський, який на сторінках “Русской мысли” помістив статтю під красномовним псевдонімом “Українець”. Автор статті звертав увагу читачів на антиукраїнську діяльність російської правої й частково ліберальної преси, а також на дії влади, що заборонила українські культурні товариства та органи преси, не допустила українську мову до початкової освіти. Б. Кістяківського дивувало, що російське прогресивне суспільство та преса байдужі до заборон і репресій щодо українців²⁰. “Українець” погоджувався зі Струве, що національні культури створюються усвідомлено і цілеспрямовано, однак наголошував, що російська культура творилася за активної участі держави й Російської православної церкви, а українська – демократичними силами знизу. Його також непокоїло те, що розвиток освіти лише російською мовою веде до трагічного розриву між українською інтелігенцією й масою неграмотного народу. Проте, публіцист сподівався, що українська культура, попри всі обставини, у майбутньому стане “самобутньою і повною”²¹.

П. Струве відповів Б. Кістяківському розлогою статтею, в якій сформулював своє бачення “українського питання”: “Не маючи нічого проти культурних українських прагнень, як прагнень підтримувати й леліяти “місцеві” особливості побуту і мови, я свідомо й рішуче висловлююся проти загострення цих “обласних” тенденцій до політичного й культурного партикуляризму, який заперечує спільноросійську культуру, її орган і символ – спільноросійську мову, який прагне обласне українське начало поставити в один ряд і на один рівень із національною стихією, яка ... в єдиній Росії повинна бути єдиною”²². На його думку, перед українським рухом і українською мовою в Росії – два шляхи: “Один шлях – скромного обласного розвитку. На цьому шляху малоросійська мова буде зберігатися

¹⁷ Сергей Щёголев, *Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи*. (Киев: Тип. И. Н. Кушнерев и Ко, 1914). За майже сто років потому праця С. Щоголева була перевидана відповідно до тексту 1912 р., але зі зміною назви: Сергей Щёголев, *История “украинского” сепаратизма*, сост. Михаил Смолин. (Москва: Имперская традиция, 2004).

¹⁸ Петр Струве, “Великая Россия”, *Русская мысль* 1 (1908): 143–157.

¹⁹ Петр Струве, “На разные темы. Что же такое Россия? (по поводу статьи В. Е. Жаботинского)”, *Русская мысль* 1 (1911): 184–187.

²⁰ Українець. “К вопросу о самостоятельной украинской культуре”, *Русская мысль* 5 (1911): 133–136.

²¹ Українець. “К вопросу о самостоятельной украинской культуре”, 140, 143, 146.

²² Петр Струве, “Общерусская культура и украинский партикуляризм (Ответ Украинцу)”, *Русская мысль* 1 (1912): 74.

(головне – зберігатися!) і розвиватися як місцева мова, як мова місцевої художньої культури, ... як мова місцевої початкової школи”. Але можливим є і другий шлях: надати українській мові “суспільне і державне завдання”, зробити “організуючим знаряддям у соціальній і політичній боротьбі”, створити “нову національну і цілісну культуру”, яка повинна витіснити “спільноросійську” з території “етнографічної” України. Він застерігав: “якщо інтелігентська “українська” думка вдарить у народний ґрунт і запалить його своїм “українством”, то це обернеться величезним і нечуваним розколом російської нації, ... справжньою державною і народною бідою”. Водночас він виступив проти антиукраїнських урядових репресій і закликав традиційно українофільську російську прогресивну громадськість вступити в ідейну боротьбу з “українством”, як з тенденцією послабити і частково навіть ліквідувати “великий здобуток нашої історії – спільноросійську культуру”²³.

Попри осад, спричинений публікаціями П. Струве, у ході виборів до IV Думи восени 1912 р. ТУП ухвалила виборчу платформу, що стала частиною виборчих платформ і російських кадетів. Фракція кадетів зобов’язувалася виступити з підтримкою внесених раніше законопроектів про запровадження української мови в місцеве судівництво, шкільне навчання, про кафедри українознавства в університетах Києва, Харкова, Одеси – програми-мінімум українства. Виявом тісних контактів тупівців із кадетами були приїзди російських партійців до Києва, зустрічі українських діячів у Москві з кадетами²⁴.

IV Дума відкрилася 15 листопада 1912 р. Як і в попередньому скликанні, октябристи зберегли за собою роль центру, опозиційні фракції також не змінилися – кадети, трудовики, соціал-демократи. На думку активного учасника тих процесів О. Лотоцького, “в четвертій Думі українську справу поставлено було коли не у всій її постаті, то в кожному разі – широко”²⁵. Найрезонанснішим питанням українського національно-культурного життя, яке обговорювалося в IV Думі, стала заборона “рекомендуючим” обіжником міністра внутрішніх справ офіційного відзначення 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. 11 лютого 1914 р. окремі депутати кадетської та трудової фракцій (загалом 36 осіб) внесли заяву про запит до голови Ради міністрів Російської імперії І. Горемікіна та міністра внутрішніх справ М. Маклакова про необхідність підтвердження або спростування факту розсилки губернаторам і градоначальникам циркуляру із заборonoю проводити будь-які офіційні заходи та публічні збори для вшанування пам’яті Т. Шевченка. Водночас було подано і другу заяву про запит від соціал-демократів, яка мала рішучіший зміст і стосувалася не лише святкування ювілею Т. Шевченка, а й пояснення фактів закриття українських організацій і переслідування української преси. Пізніше цю заяву було відкликано. Фактично обговорення першого запиту та його змісту, яке охопило чотири засідання Державної думи, перетворилося на бурхливі та затяжні дебати щодо становища українського народу в Російській імперії, його права на власну мову та культуру²⁶.

Бурхливе обговорення цих питань у російському парламенті, публічні дискусії серед політиків та інтелектуалів спонукали українських діячів шукати легальний майданчик для пошуків українсько-російського порозуміння. Ним став російськомовний щомісячний часопис “Украинская жизнь”, що почав виходити у Москві 1912 р. під редагуванням Олександра Саліковського та Симона Петлюри. У передовій статті, розміщеній у першому номері видання, редакція вважала своїм найважливішим завданням ознайомити широку російську аудиторію з історією та культурою українського народу, а також сучасним станом “українського питання”²⁷. У статті М. Грушевського, вміщеній у тому ж номері, автор обґрунтовував історичну тяглість українського народу, який століттями проживає на спільній території, для якого властива “своєрідність і яскраво виражена оригінальність народної культури”. Грушевський наголошував на тому, що саме через утиски російської влади Україна втратила державну самостійність і власну культурну традицію²⁸.

²³ Струве, “Общерусская культура и украинский партикуляризм (Ответ Украинцу)”, 83, 85–86.

²⁴ Лотоцький, *Сторінки минулого*. Ч. 3, 64; Щербін, *Українське питання в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії (1905–1918 рр.)*, 69–71.

²⁵ Лотоцький, *Сторінки минулого*. Ч. 3, 66–76.

²⁶ Докладніше див.: О. Белоусенко, “Украинские дни в Государственной Думе”, *Украинская жизнь* 3 (1914): 7–18; О. Белоусенко, “Украинский вопрос в Четвертой Думе”, *Украинская жизнь* 6 (1913): 21–34; Олександр Старук, “Шевченко і четверта Державна дума”, *Сучасність* 12 (1961): 17–30; Володимир Милько, “Заборона святкування 100-літнього ювілею Т. Г. Шевченка: позиція депутатів Державної думи (1914)”, *Т. Г. Шевченко крізь два століття: людина, творець, символ: матеріали круглого столу, Київ, 11 березня 2014 року*. (Київ: Інститут історії України, 2014), 24–32.

²⁷ “От редакции. Наши задачи”, *Украинская жизнь* 1 (1912): 5–10.

²⁸ Михаил Грушевский, “Украина и украинство”, *Украинская жизнь* 1 (1912): 11–29.

Часопис із перших випусків став публічним простором для полеміки з “українського питання” між представниками і української громадськості, і різних кіл “російського прогресивного суспільства”. Так, публікації П. Струве щодо загроз українського руху для російської державності та “общерусской культуры” категорично спростував у першому випуску видання автор під псевдонімом “Старий Українець”²⁹. Українського діяча підтримав відомий мовознавець професор Федір Корш. Обґрунтовуючи окремішність українців, він закликав дати їм повну духовну свободу для створення власної культури³⁰. Вкрай негативно оцінили погляди П. Струве С. Єфремов, який означив думки російського діяча, як “солодкі ілюзії” та “мрії”, та С. Петлюра, який назвав його “ідейним ворогом українства”³¹.

Співредактор журналу О. Саліковський, зважаючи на “вкрай недосконале знайомство з українським національним відродженням, з його історією і сучасним станом, із запитами і потребами українського народу”, запропонував відомим російським суспільним діячам відповісти на анкету і таким чином взяти участь в обговоренні “українського питання”³². Анкетування тривало упродовж 1912–1914 років, у результаті чого було опубліковано 14 відгуків, деякі з них містили розгорнуті відповіді, інші – доволі короткі³³. У надрукованих відгуках на анкету більшість висловила своє прихильне або нейтральне ставлення до України, хоч і з певними поясненнями своєї позиції. Письменник лівого спрямування Максим Горький, визнаючи свою слабку поінформованість в українській проблематиці, виступив за дотримання прав усіх народів Росії. Водночас своє розуміння українства він означив так: “Якщо говорити про Росію як ціле, то не треба забувати, що будували її всі три племена разом (йдеться про росіян, українців і білорусів – Т. П.), і що вони і є живий її скелет, який міцно обріс м’язами інших племен”³⁴. З іншого боку, Ф. Корш був переконаний у помилковості поширених тверджень про українців, як “гілки” російського “племені”, бо вважав їх різними, хоч і близькоспорідненими народами: “Відмінності українців від інших народів настільки очевидні, що про них не слід навіть говорити”³⁵.

Підтримали українців у їхньому праві відстоювати свою мову й культуру такі знані вчені, як економіст українського походження Михайло Туган-Барановський, польський мовознавець Ян Бодуен де Куртене та деякі інші відомі постаті³⁶. Серед них – Анатолій Луначарський, письменник і літературний критик, представник партії російських соціал-демократів. Свої симпатії до “національного пробудження” українців він пояснював тим, що народився і виріс у Полтавській та Київській губерніях, гімназистом перечитав усі більш менш значимі твори української літератури, “з трепетом захоплення вслуховувався в незрівнянну музику великого Кобзаря”, був великим шанувальником українського театру “з його геніальними коміками і його царським талантом – Заньковецькою”. Проте як марксист він ставився “з певною підозрілістю” до будь-якого прояву націоналізму, вбачаючи в національних рухах небезпеку для майбутньої соціалістичної революції. Водночас Луначарський вважав, що програма РСДРП повинна містити національно-культурні вимоги на підтримку поневолених народів³⁷.

²⁹ Старый Украинец, “Украинский книжный язык и общерусская культура”, *Украинская жизнь* (1) 1912: 40–52.

³⁰ Федор Корш, “К спору об украинской культуре”, *Украинская жизнь* 2 (1912): 32–43.

³¹ Сергей Ефремов, “На текущие темы. Об “укаинофильстве” и воинственном азарте г-на Струве”, *Украинская жизнь* 2 (1912): 85–86; Симон Петлюра, “Украинство, черносотенцы и г-Струве”, *Украинская жизнь* 2 (1912): 93–96.

³² Александр Саликовский, “Больной вопрос. Несколько мыслей об украинской идее и русской интеллигенции”, *Украинская жизнь* 2 (1912): 22–31.

³³ Докладніше див.: Юрій Безкровний, “Анкета журналу “Украинская жизнь” з національних питань”, *Вісник Харківського національного університету імені Василя Каразіна. Серія: Історія*, 50 (2015): 154–160.

³⁴ Максим Горький, “О русской интеллигенции и национальных вопросах (Ответ на анкету “Украинской жизни)”, *Украинская жизнь* 9 (1912): 13.

³⁵ Федор Корш, “Об украинском национальном возрождении (Ответ на анкету “Украинской жизни)”, *Украинская жизнь* 1 (1913): 14–24.

³⁶ Иван Бодуэн де Куртене, “Украинский вопрос с внациональной точки зрения”, *Украинская жизнь* (7–8) 1913: 35–52 (докладніше див.: Зоя Баран, “Українське питання в публіцистичній спадщині Яна Бодуена де Куртене”, *Вісник Львівського університету. Серія історична* 34 (1999): 301–307); “К нашей анкете. Ответы проф. Туган-Барановского”, *Украинская жизнь* 1 (1914): 15–17.

³⁷ Анатолий Луначарский, “О национализме вообще и украинском движении в частности”, *Украинская жизнь* 10 (1912): 9–22. Зауважимо, що інтерес до українського національного руху в Російській імперії напередодні Першої світової війни проявляли й такі ідеологи РСДРП, як вождь її більшовицького крила В. Ленін (докладніше див.: Андрій Портнов, “Ленін і більшовизм в українській соціалістичній думці першої третини XX ст.”, доступно 15 березня 2025, <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/209>).

Серед відповідей на анкету, автори яких були негативно налаштовані щодо українського руху, вважали його шкідливим і нежиттєздатним, привертають увагу погляди колишнього професора Київського університету, філософа князя Євгена Трубецького. Він стверджував, що не існує “ні української, ні великоросійської народності: ми тут маємо два розгалуження одного російського народу і два дуже близькі наріччя однієї російської мови”. Все ж він висловився проти утисків української мови, але щоб “не стимулювати українське національне життя”³⁸.

Не дивно, що деякі українські діячі були доволі скептично налаштовані щодо можливості порозуміння з російськими поступовими колами. Зокрема, Дмитро Донцов писав, що “надії на ліберальну Росію, поширені в українському суспільстві, сильно перебільшені”, і що “з розвитком українського руху в російському ліберальному суспільстві” певна байдужість зміниться на ворожість³⁹. Симон Петлюра констатував, що “безглузді інсинуації та люті доноси з боку націоналістичних кіл російського суспільства, байдужість, цілковите ігнорування нас російськими марксистами, наявність застережень і обмежень у визнанні за нами прав російськими народниками, політика російських конституційних демократів, що йде ще далі в сенсі обмеження цих прав ... – ось та атмосфера, те живе коло фактів, з яким доводиться рахуватися українству щоразу, коли постає питання про його ставлення до російського суспільства”⁴⁰.

За декілька місяців до початку Першої світової війни редакція “Украинской жизни” підготувала брошуру під назвою “Украинский вопрос”. Автори книги стверджували, що “нігілізм, соціалізм, сепаратизм, австрофіліство, польська інтрига, німецька інтрига” – ось перелік “ходячих звинувачень”, що висувала і влада, і російське суспільство проти українства, виходячи з уявлення про “єдиний російський народ” та “спільноросійську культуру”. На думку авторів брошури, український рух керується не зовнішніми впливами, “а внутрішнім своїм імпульсом, соціально-економічними інтересами населення та його культурними запитами, джерела яких глибоко укорінені в природі українського народу та його історичного минулого”. Тому двісті років боротьби з українським рухом так і не досягли злиття “гілок східних слов’ян в одне національне ціле”. Автори книги переконані, що ті випробування, які випали на долю українського руху, дають “яскраві докази міцності української стихії, життєздатності українського національного руху і безплідності зусиль, спрямованих на його придушення”⁴¹.

Висновки. На зламі XIX–XX ст. у суспільному дискурсі Російської імперії панувала офіційна імперська ідеологія, в якій українців сприймали як частину російського народу, а їхні національні прагнення трактували як небезпечні для єдності імперії. Революція 1905 р. підважила ці уявлення. Українські фракції у I та II Державних думах (1906–1907) сформулювали вимоги національно-культурної автономії України в рамках реформованої Росії, домагалися допуску української мови в навчальний процес. Нове виборче законодавство, за яким проводили вибори до III (1907–1912) та IV Державних дум (1912–1917), не дозволило створити окремих українських фракцій, але інтереси українців тією чи іншою мірою представляли загальноросійські опозиційні сили – конституційні демократи, трудовики та соціал-демократи. Однак, навіть такі помірковані вимоги українства, як спроби ухвалити закон про початкову освіту українською мовою та запровадити українську мову в місцеве судочинство, були невдалими. У пореволюційні роки політика влади, консервативно-монархічних та націоналістичних кіл в “українському питанні” не змінилася, вони продовжували відстоювати принцип “єдиної та неподільної” Росії, вбачали в українському русі зовнішні впливи, звинувачували його в сепаратизмі. Представники української громадськості (М. Грушевський, О. Лотоцький, С. Єфремов, С. Петлюра та інші) вели гострі дискусії з ними, відкидаючи ці звинувачення, науковими аргументами доводили окремішність українців як окремої від росіян нації. Водночас українські діячі співпрацювали з ліберально-поміркованими колами російського політикуму та інтелектуального середовища, які не заперечували права українців на культурно-національну автономію, підтримували вільний розвиток української мови та культури, хоч і в рамках “спільноросійської”. Початок Першої світової війни вніс суттєві корективи в трактування “українського питання” і правлячими колами Росії, і різними суспільно-політичними силами.

³⁸ “К нашей анкете (Ответы кн. Трубецкого и Журналиста)”, *Украинская жизнь* 12 (1913): 22, 24. З розлогою критикою поглядів Є. Трубецького виступив київський мовознавець Костянтин Михальчук (Костянтин Михальчук, “К ответам кн. Е. Н. Трубецкого на анкету “Украинской жизни””, *Украинская жизнь* 11–12 (1914): 18–31).

³⁹ Дмитрий Донцов, “Русский либерализм и украинское движение”, *Украинская жизнь* 5 (1912): 15.

⁴⁰ Симон Петлюра, “О переоценке”, *Украинская жизнь* 1 (1913): 5.

⁴¹ *Украинский вопрос. Издание редакции журнала “Украинская жизнь”*. (С-Петербург: Тип. Т-ва п. ф. “Электро-Типография Н. Я. Стойковой”, 1914), 97, 105–106, 119.

З погляду історії минуло не так багато часу, і ми є свідками того, як антинаукові теорії, міфи і стереотипи сторічної давнини органічно вплелися в доктрину “руській мір”, що стала осердям політики й неоімперської практики путінської Росії, обґрунтуванням повномасштабної війни проти України. Сьогодні українці все більше переконуються в тому, що не тільки російська влада, а й переважна більшість суспільства, опозиційні сили, зокрема, й демократичного спрямування, бачать в українцях частину “єдиного російського народу”, заперечують їхнє право на власну культуру і державність.

REFERENCES

- Baran, Zoia. “Ukrainske pytannia v publitsystychnii spadshchyni Yana Boduena de Kurtene”. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*. 34 (1999): 301–307. (in Ukrainian).
- Bezdrovnyi, Yurii. “Anketa zhurnalnogo “Ukraynskaia zhyzn” z natsionalnykh pytan”. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni Vasylia Karazina. Seriiia: Istoriia*. 50 (2015): 154–160. (in Ukrainian).
- Belousenko, O. “Ukrainskie momenty v Holmskom voprose”. *Ukrainskaya zhizn*. 3 (1912): 10–23. (in Russian).
- Belousenko, O. “Ukrainskij vopros v Chetvertoj Dume”. *Ukrainskaya zhizn*. 6 (1913): 21–34. (in Russian).
- Belousenko, O. “Ukrainskie dni v Gosudarstvennoj Dume”. *Ukrainskaya zhizn*. 3 (1914): 7–18. (in Russian).
- Boduen de Kurtene, Ivan. “Ukrainskij vopros s vnenatsionalnoj tochki zreniya”. *Ukrainskaya zhizn*. (7–8) 1913: 35–52. (in Russian).
- Chykalenko, Yevhen. *Shchodennyk (1907–1917)*. Kyiv: Tempora, 2011. 480. (in Ukrainian).
- Doncov, Dmitrij. “Russkij liberalizm i ukrainskoe dvizhenie”. *Ukrainskaya zhizn*. 5 (1912): 7–16. (in Russian).
- Dziuba, Ivan. *Nahnitannia moroku: Vid chornosotentsiv pochatku ŐŐ stolittia do ukrainofobiv pochatku stolittia ŐŐ²*. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiiia”, 2011. 503. (in Ukrainian).
- Efremov, Sergej. “Na tekushie temy. Ob “ukrainofilstve” i voinstvennom azarte g-na Struve”. *Ukrainskaya zhizn*. 2 (1912): 85–86. (in Russian).
- Efremov, Sergej. “Blagorodnyj osvedomitel”. *Ukrainskaya zhizn*. 2 (1913): 85–98. (in Russian).
- Gorkij, Maksim. “O russkoj intelligencii i natsionalnykh voprosah (Otvety na anketu “Ukrainskoj zhizni”)”. *Ukrainskaya zhizn*. 9 (1912): 7–15. (in Russian).
- Grushevskij, Mihail. *Ukrainstvo v Rossii, ego zaprosy i nuzhdy (Glava iz “Ocherka istorii ukrainskogo naroda”)*. S-Peterburg: Tipografiya T-va “Obshestvennaya Polza”, 1906. 52. (in Russian).
- Grushevskij, Mihail. *Osvobozhdenie Rossii i ukrainskij vopros. Stati i zametki*. S-Peterburg: Tipografiya T-va “Obshestvennaya Polza”, 1907. 313. (in Russian).
- Grushevskij, Mihail. “Ukraina i ukrainstvo”. *Ukrainskaya zhizn*. 1 (1912): 11–29.
- Kappeler, Andreas. *Rosiiia yak polietnichna imperiia: Vynyknennia. Istoriia. Rozpad, z nimetskoi pereklada Khrystyna Nazarkevych*. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainkoho Katolytskoho Universytetu, 2005. 360. (in Ukrainian).
- “K nashej ankete. Otvety kn. Trubeckogo i Zhurnalista”. *Ukrainskaya zhizn*. 12 (1913): 20–29. (in Russian).
- “K nashej ankete. Otvety prof. Tugan-Baranovskogo”. *Ukrainskaya zhizn*. 1 (1914): 15–17. (in Russian).
- Konyk, Oleksandr. *Deputaty Derzhavnoi dumy Rosiiskoi imperii vid hubernii Naddniprianskoi Ukrainy (1906–1917 rr.)*. Dysertatsiia na здобuttia naukovooho stupenia doktora istorichnykh nauk. Dnipropetrovsk, 2013. 603. (in Ukrainian).
- Korsh, Fyodor. “K sporu ob ukrainskoj kulture”. *Ukrainskaya zhizn*. 2 (1912): 32–43. (in Russian).
- Korsh, Fyodor. “Ob ukrainskom natsionalnom vozrozhdenii (Otvety na anketu “Ukrainskoj zhizni”)”. *Ukrainskaya zhizn*. 1 (1913): 14–24. (in Russian).
- Liubchenko, Volodymyr. “Teoretychna ta praktychna diialnist rosiiskykh natsionalistychnykh orhanizatsii v Ukraini (1908–1914 rr.)”. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal*. 2 (1996): 55–65. (in Ukrainian).
- Lototskyi, Oleksandr. *Storinky mynuloho. Ch. 3*. Varshava: Vydavnytstvo NTSh u Lvovi, 1934. 400. (in Ukrainian).
- Lunacharskij, Anatolij. “O natsionalizme voobshe i ukrainskom dvizhenii v chastnosti”. *Ukrainskaya zhizn*. 10 (1912): 9–22. (in Russian).
- Martyniuk, Olha. “Debaty mizh Kyivskym klubom rosiiskykh natsionalistiv i Tovarystvom ukrainskykh postupovtsiv navkolo malorosiiskoho pytannia”. *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats*. 32 (2011): 94–107. (in Ukrainian).
- Martyniuk, Olha. *Rosiiskyi natsionalizm yak sotsialno-politychnyi fenomen u vyborchomu protsesi Pravoberezhnoi Ukrainy (1906–1912 rr.)*. Dysertatsiia na здобuttia naukovooho stupenia kandydata istorichnykh nauk. Kyiv, 2016. 261. (in Ukrainian).
- Mihalchuk, Kostantin. “K otvetam kn. E. N. Trubeckogo na anketu “Ukrainskoj zhizni””. *Ukrainskaya zhizn*. 11–12 (1914): 18–31. (in Russian).
- Mylko, Volodymyr. “Zaborona sviatkuvannia 100-litnoho yuvileiu T. H. Shevchenka: pozytsiia deputativ Derzhavnoi dumy (1914)”. *T. H. Shevchenko kriz dva stolittia: liudyna, tvorets, symvol: materialy kruhloho stolu, Kyiv, 11 bereznia 2014 roku*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2014. 24–32. (in Ukrainian).
- Mylko, Volodymyr. *Ukrainske predstavnytstvo v Derzhavnii dumi Rosiiskoi imperii (1906–1917)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2016. 396. (in Ukrainian).

- Pankova, Svitlana. *Publitsystyka Mykhaila Hrushevskoho yak dzhereło doslidzhennia suspilno-politychnoi dumky v Ukraini kintsia XIX – pochatku XX stolittia*. Dysertatsiia na здобuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Kyiv, 2018. 305. (in Ukrainian).
- Petlyura, Simon. “Ukrainstvo, chernosotency i g-Struve”. *Ukrainskaya zhizn*. 2 (1912): 93–96. (in Russian).
- Petlyura, Simon. “O pereocenke”. *Ukrainskaya zhizn*. 1 (1913): 5–13. (in Russian).
- Portnov, Andrii. “Lenin i bilshovyzm v ukrainskii sotsialistichnii dumtsi pershoi tretyny ŐŐ st.”. Last accessed: March 15, 2025, URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/209> (in Ukrainian).
- Reient, Oleksandr. “Polityka derzhavnoi vlady Rosiiskoi imperii z “ukrainskoho pytannia” naperedodni Pershoi svitovoi viiny”. *Istoryko-politychni studii*. 2 (2014): 5–13. (in Ukrainian).
- Sadovskij, Vladimir. “Ukrainskij vopros v tretej Dume”. *Ukrainskaya zhizn*. 5 (1912): 17–27. (in Russian).
- Salikovskij, Aleksandr. “Bolnoj vopros. Neskolko myslej ob ukrainskoj idee i russkoj intelligencii”. *Ukrainskaya zhizn*. 2 (1912): 22–31. (in Russian).
- Staruk, Oleksandr. “Shevchenko i chetverta Derzhavna дума”. *Suchasnist*. 12 (1961): 17–30. (in Ukrainian).
- Saryj Ukrainec. “Ukrainskij knizhnyj yazyk i obsheruskaya kultura”. *Ukrainskaya zhizn*. 1 (1912): 40–52. (in Russian).
- Shcherbin, Liliia. *Ukrainske pytannia v diialnosti Konstytutsiino-demokratychnoi partii Rosii (1905–1918 rr.)*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2010. 248. (in Ukrainian).
- Shemet, Vladimir. “Ukrainskaya parlamentskaya frakciya”. *Ukrainskij vestnik*. 2 (1906): 133–134. (in Russian).
- Shyogolev, Sergej. *Ukrainskoe dvizhenie, kak sovremennij etap yuzhnorusskogo separatizma*. Kiev: Tip. I. N. Kushnerev i Ko, 1912. 588. (in Russian).
- Shyogolev, Sergej. *Sovremennoe ukrainstvo. Ego proishozhdenie, rost i zadachi*. Kiev: Tip. I. N. Kushnerev i Ko, 1914. 160. (in Russian).
- Shyogolev Sergej. *Istoriya “ukrainskogo” separatizma*, sostavitel Mihail Smolin. Moskva: Imperskaya tradiciya, 2004. 472. (in Russian).
- Struve, Pyotr. “Velikaya Rossiya”. *Russkaya mysl*. 1 (1908): 143–157. (in Russian).
- Struve Pyotr. “Na raznye temy. Chto zhe takoe Rossiya? (po povodu staty V. E. Zhabotinskogo)”. *Russkaya mysl*. 1 (1911): 184–187. (in Russian).
- Struve, Pyotr. “Obsheruskaya kultura i ukrainskij partikulyarizm (Otvét Ukraincu)”. *Russkaya mysl*. 1 (1912): 65–86. (in Russian).
- Tkachenko, Ihor. “Vydavnycha diialnist M. Hrushevskoho v Kyievi 1907–1914 rr. yak skladova hrushevskoznavstva: epistoliarno-publitsystychnyi aspekt”. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 5 (2021): 23–33. (in Ukrainian).
- Ukrainskij vopros. Izdanie redakcii zhurnala “Ukrainskaya zhizn”*. S-Peterburg: Tip. T-va p. f. “Elektro-Tipografiya N. Ya. Stojkovoij”, 1914. 136. (in Russian).
- Ukraine. “K voprosu o samostoyatelnoj ukrainskoj kulture”. *Russkaya mysl*. 5 (1911): 131–146. (in Russian).
- Ukrainska identychnist i movne pytannia v Rosiiskii imperii: sprobа derzhavnogo rehuliuвання (1847–1914). Zbirnyk dokumentiv i materialiv*, vidp. red. Hennadii Boriak. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2013. 810. (in Ukrainian).
- Verstiuk, Valerii, Horobets Viktor i Tolochko Oleksii. *Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi: narysy u 3-kh t.*, vidp. red. Valerii Smolii. Kyiv: Naukova dumka, 2004. T. 3. Ukrainski proekty v Rosiiskii imperii. 504. (in Ukrainian).

THE “UKRAINIAN QUESTION” IN THE STATE POLICY AND THE PUBLIC DISCOURSE OF THE RUSSIAN EMPIRE ON THE EVE OF THE FIRST WORLD WAR

Tamara POLESHCHUK

Lviv National Ivan Franko University,
Department of History of Central and Eastern Europe
1 Universitetska street, 79000, Lviv, Ukraine

e-mail: tpol@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8802-0633>

This article is an analysis of the attitude of the authorities and the educated society of the Russian Empire to the “Ukrainian question” on the eve of the First World War. It is emphasised that the revolutionary events of 1905 forced the Russian authorities to make certain concessions to the national movements in general and the Ukrainian one in particular. In the First and Second State Dumas (1906–1907), the Ukrainian factions formulated the demands for national and cultural autonomy of Ukraine within the framework of a reformed Russia and sought the inclusion of the Ukrainian language in the educational process. The new electoral legislation did not allow the creation of Ukrainian factions in the Third (1907–1912) and Fourth State Dumas (1912–1917), but Ukrainian interests were represented to varying degrees by the all-Russian opposition forces – the Constitutional Democrats, the Labourists and the Social Democrats. However, even such moderate Ukrainian demands as attempts to pass a law on primary education in the Ukrainian language and the introduction of the Ukrainian language in local court proceedings were rejected. It is emphasised that in the post-revolutionary years the government’s policy and the attitude of conservative monarchist and nationalist circles towards the “Ukrainian question” did not change; they proclaimed the principle of preserving a “united and

indivisible” Russia, the Ukrainians were perceived as part of the Russian nation, and their national aspirations were interpreted as a threat to the unity of the Empire. Attention was drawn to the Russian liberal-moderate political and intellectual circles, which did not deny the Ukrainians’ right to cultural and national autonomy and advocated the free development of the Ukrainian language and culture, but within the framework of the “common Russian”. Representatives of the Ukrainian public (M. Hrushevsky, O. Lototsky, S. Yefremov, S. Petliura and others) engaged in heated discussions with various social circles about the national and cultural rights of a nation of millions, using scientific arguments to prove the separateness of the Ukrainians as a nation separate from the Russians and their right to statehood.

Key words: Russian Empire, “Ukrainian question”, Ukrainian-Russian relations, Russian socio-political thought, Ukrainian culture, “common Russian” (“all-Russian”) culture.